

## Znal Jára Cimrman porkan?

Jiří Patočka

Je tato otázka vůbec legitimní? Existují nějaké důkazy, které by mohly o její oprávněnosti přesvědčit i ty, kdož nejsou zrovna Cimrmanovými fanoušky? I když uvážíme genialitu tohoto zapomenutého a znovu objeveného českého génia z přelomu 19. a 20. století (narozen ve Vídni, pravděpodobně v letech 1853 – 1859), a připomeneme si všechny jeho objevy a vynálezy, jistě se neubráníme dojmu, že spojení Cimrman-porkan je poněkud násilné. Jistě, Cimrman určitě znal grafickou podobu porkanu, kterou bylo možno v Cimrmanově době nalézt na zdech a plotech měst i vesniček, jistě mnohem častěji než dnes. Uvědomoval si však resp. je vůbec teoreticky možné, aby si uvědomoval, že pod symbolem roztomilého prasátka (možná kabalistickou značkou) se skrývá chemická struktura neobyčejně zajímavé organické sloučeniny, 1,1,2,2,3-pentamethylbicyklo-[2,1,0]-pentanu? Je velmi pravděpodobné, že Cimrman znal Kékuleho představy o chemické struktuře benzenu (ty pochází z roku 1865), ale v zachovaných dokumentech není nic co by svědčilo o tom, že by jej to nějak zajímalo. Je proto velmi pravděpodobné, že si "pravý význam" schematického symbolu prasátka Cimrman neuvědomoval. Nenašly se o tom důkazy ani v ledabyly vedeném deníku Járy Cimrmana, ani v pečlivě vedených denících jeho dobrého přítele, profesora Alberta Einsteina, s kterým se po dobu jeho působení na pražské německé technice velmi často scházel v malé místnůstce ve Viničné 7, Praha 2 (Viz <sup>1</sup>) a pomáhal mu zde při sestavování rovnic obecné teorie relativity. Rozhodně neexistují žádné důkazy o tom, že by Cimrman či Einstein měli o existenci porkanu jako chemické substance jakékoliv povědomí.

Kde a kdy se tedy tato myšlenka objevila? Na jejím počátku stojí více méně (spíše méně než více) anonymní skupina českých chemiků, soustředěných v místní pobočce České společnosti chemické (ČSCH) <sup>2</sup> v Tusconu <sup>3</sup>, z nichž mnozí pracují v oblasti chemie porkanů nebo jsou alespoň jejich příznivci. Něco jako důkaz je možno nalézt na webové stránce této pobočky (<http://www.5z.com/cchs>) <sup>4</sup>. V horní části stránky jsou vedle sebe dvě ikony, z nichž jedna nese název „Cimrman“ a druhá „Porkany“. Klikneme-li levým tlačítkem myši na ikonu „Porkany“, objeví se text s množstvím informací o této zajímavé skupině chemických látek. Klikneme-li však na ikonu „Cimrman“, objeví se jen několik obecných poznámek o osobě tohoto českého velikána a dost! Ani slovo o tom, že by mohl existovat nějaký vztah mezi Cimrmanem a porkany a přesto leží obě ikony těsně vedle sebe. Jasný důkaz toho, že tvůrci www stránek se tohoto odvážného spojení sami zalekli a v hledání odpovědi na tak provokativní otázku již dále nepokračovali nebo celou věc před veřejností záměrně utajili.

Podívejme se ale, co mohlo přivést autory webových stránek na myšlenku, že Jára Cimrman mohl znát porkan. V podstatě existují pouze dvě indície, které by mohly při troše fantazie naznačit, že takové spojení je vůbec možné. Obě indície se nachází

v deníku Járy Cimrmana, nalezeném ve stropním prostoru jeho domku v Liptákově, ale poněvadž tento je v současné době součástí soukromé a neveřejné sbírky<sup>5</sup>, lze jejich pravost jen obtížně ověřit. Prvá indície se snad nachází na straně 58 výše zmíněného deníku a byla napsána v době, kdy Cimrman cestoval právě po Itálii a po vzoru Schliemana<sup>6</sup> psal svůj deník vždy v jazyce země, kterou projížděl<sup>7</sup>. Na uvedené straně, jejíž horní část je odtržena a chybí proto datum, je dobře čitelná věta: *O porco dio, madona mia*. Usuzovat však na spojení mezi Cimrmanem a porkanem na základě této věty je až příliš odvážné. Tento výraz spíše svědčí o tom, že ten den se Cimrman dostal nečekaně do situace, v níž nemohl okamžitě použít ani svůj břitký intelekt, ani osvědčit svou fyzickou sportem trénovaného těla a tak ulevil svým napjatým nervům touto větou, kterou pochytil někde na předměstí Milána, kde studoval místní zvyky proletariátu, zejména kde a jak tráví svůj volný čas.

Druhá indície se údajně nachází na straně 228a výše uvedeného deníku<sup>8</sup> a z kontextu vyplývá, že byla napsána necelý měsíc před Vánocemi<sup>9</sup>. Celá strana 228a je psána tzv. inkoustovou tužkou<sup>10</sup> a vlivem vlhka je natolik poškozená, že je téměř nečitelná<sup>11</sup>. Inkriminovanou větu, kterou lze považovat za další důkaz toho, že Cimrman znal porkan, lze s trochou nadsázky přečíst takto: *Dnes jsem nitroval porkan*. Jestliže je tato věta pravdivá, musel ovšem Cimrman znát porkan jako chemickou substanci a musel jej mít také k dispozici v nějakém množství větším než malém. To dá rozum, jinak by jej nemohl nitrovat<sup>12</sup>! Tento fakt nevyvrací ani jiný výklad čtení inkriminované věty: *Dnes jsem titroval porkan*. Také k této činnosti je nutné mít porkan jako chemickou látku, ale k titraci by mohlo stačit i množství menší než malé. Představit si titraci<sup>13</sup> porkanu je však velmi obtížné. Někteří chemici vůbec popírají, že by šlo porkan titrovat, jiní to sice připouští, ale považují to vůči porkanu za neférové jednání. Ať už tedy Cimrman porkan titroval či nitroval, musel jej mít jako chemickou entitu!! Kde ji však Cimrman vzal? V drogerii ani v lékárně se nedala koupit a nenabízely ji ani katalogy předních firem vyrábějících chemikálie. Ostatně, porkan nenajdete v nabídce chemických katalogů ani dnes. Kde jej tedy vzal? Zavrhneme-li nesmyslnou domněnku ufologů, že mu jej poslali Mimoszemšťané<sup>14</sup>, mohl jej jedinečně vyrobit nebo si jej dát vyrobit. Pro tento fakt však neexistují žádné důkazy ani v Cimrmanově pozůstalosti ani v jiných pramenech. Našel se však záznam o tom, že si Cimrman objednal u Vídeňské firmy Vanecek und Sohnes 2 kg „konzentrierte Salpetersäure“ (konzentrované kyseliny dusičné)! A kyselina dusičná je přece nutná pro přípravu nitrační směsi<sup>15</sup>, potřebné k nitraci! Nejasejme však předčasně. Cimrman mohl potřebovat kyselinu dusičnou na přípravu lučavky královské<sup>16</sup>, pro své pokusy s přeměnou zlata na méně ušlechtilé kovy<sup>17</sup>. Pro tento fakt by svědčil i nález kusu jemnězrnného plochého kamene o velikosti asi 8 x 10 cm v Cimrmanově vojenském kufru<sup>18</sup>, považovaný původně většinou odborníků za brousek na broušení břitvy. Ale jen do té doby, než to jeden z nich vyzkoušel a takto nabroušenou břitvou se chtěl oholit. Mohl by to ovšem být „prubířský kámen“, lydit<sup>19</sup>! V tom případě by nebyla Cimrmanem objednaná kyselina dusičná určena ani k nitraci, ani titraci, ale k rozlišení méně ušlechtilých kovů od kovů ušlechtilých a měla tudíž sloužit jako součást indikátoru úspěšnosti

jeho práce na díle, které mu v případě úspěchu mohlo zajistit téměř nesmrtelnost. Nikoliv však peníze, protože přeměna zlata na méně ušlechtilé kovy byla již dříve mnoha odborníky vyhodnocena jako ekonomicky nezajímavá a ani dnes na podnikání v tomto oboru nelze čerpat státní dotace.

Vraťme se ale ještě jednou k možnosti, že Cimetrman opravdu porkan nitroval. Podle soudobých znalostí je nitrace porkanu tzv. přímou nitrací, tedy působením nitrační směsi velmi obtížná, ale ne nemožná. To ovšem Cimetrman ve své době nemohl vědět. Proč se tedy o nitraci porkanu pokoušel (ze zápisu v deníku sice víme, že Cimetrman porkan nitroval, nevíme však zda se mu to povedlo a zda nitrovanou látku skutečně připravil) a co tímto nebezpečným a rozhodně ne levným experimentem sledoval? Bohužel nevíme a můžeme jen spekulovat. Cimetrman ovšem mohl vědět, že nitrací benzenu nitrační směsí byl již dříve připraven nitrobenzen, který nejen že díky své vůni nahradil v potravinářském průmyslu drahou hořkomandlovou silici (pokud se toxicity týče, dokonce ji předčil), ale který lze také pomocí zinkového prachu redukovat a přeměnit jej na neméně užitečný anilin, vynikající surovinu pro přípravu syntetických, tzv. anilinových barev. Německá firma Badische Anilin und Soda-Fabrik (BASF) na tomto triku pěkně zbohatla! Mohl také vědět, že lze nitrovat i jiné chemické substance, např. glycerin a že produkt nitrace, nitroglycerin, lze využít nejen k přípravě dynamitu, ale i bezdýmého střelného prachu, bez nějž by se jen obtížně vedly všechny ty války. Určitě se mu také doneslo, že objevitel dynamitu, švédský průmyslník Alfréd Nobel (1833-1896) si na tomto vynálezu pěkně namastil kapsu. Co nemohl vědět je fakt, že výnosy z Nobelem založených továren dodnes umožňují mnoha vědcům věnovat se náročnému koníčku zvanému věda. Pro možnost toho, že Cimetrman opravdu mohl nitroval porkan svědčí i fakt, že tuto chemickou reakci prováděl v zimním období, tedy za poměrně chladného počasí, kdy je nitrace bezpečnější. Pravděpodobně tedy věděl, že nitrace je exergonickou chemickou reakcí při níž se uvolňuje značné množství tepla a to je nutno odvádět, nejlépe chlazením. Vznikající nitro-produkty jsou totiž velmi výbušné a k výbuchu je možné je snadno přimět právě zvýšením teploty. O tom by mohli vyprávět všichni přeživší účastníci mnoha havárií v různých chemických továrnách na celém světě! Platí to ostatně nejen pro nitroglycerin, ale také pro trinitrofenol, trinitrotoluen, pentrit, semtex a kdo ví, jak se všechny ty výbušniny jmenují. Pokud je tohle vše pravda, je nasnadě že Cimetrman očekával, že nitrací porkanu získá produkt, který by mohl být užitečný. Pak tedy sledoval utilitární cíle. Kde však bral Cimetrman jistotu, že nitrovaný porkan k něčemu bude? A jestliže tuto jistotu neměl, proč jako předmět nitrace volil drahou a i v dnešní době obtížně dostupnou sloučeninu? Proč nezvolil levnější a dostupnější chemikálii? Vždyť nitrovat lze téměř vše, např. i bramborový nebo kukuřičný škrob <sup>20</sup>.

Nebo je všechno jinak a Cimetrman prováděl badatelský výzkum? Není bez zajímavosti, že nitrace porkanu dodnes nebyla v chemické literatuře popsána a tudíž, že od dob Cimetrmanových tuto jednoduchou chemickou reakci nikdo jiný nezopakoval. Není to divné? Co když Cimetrmanova genialita odhalila, že produktem nitrace porkanu může být látka mimořádných vlastností, která by posunula možnosti lidstva o velký kus vpřed. Nebo Cimetrman pochopil, že produkt nitrace

porkanu vede k ďábelské sloučenině, která by mohla naopak lidstvo zcela eradikovat z planety Země? Pro tuto myšlenku by zase svědčilo dokonalé utajení výsledků tohoto neobvyklého experimentu. Zůstává příliš mnoho nezodpovězených otázek.

Domnívám se, že v celé záležitosti kolem porkanu a Cimrmana panuje zbytečné nedorozumění pramenící z faktu, že v této kauze jsou pouhé domněnky až příliš často vydávány za fakta. Jsem přesvědčen, že Cimrman nikdy žádný porkan nevlastnil, nikdy o něm ani neslyšel, natož aby jej nitroval či titroval. Jsem si téměř jist, že větu na straně 228a je nutno číst takto: „Dnes jsem porážel prase“. Tato činnost by odpovídala jak ročnímu období, tak způsobu zásobování vesnického obyvatelstva masem v té době, chudé na supermarkety. A také povaze Cimrmana, který přes veškeré znaky pronikavého intelektu si zachoval přirozený „selský rozum“ a smysl pro realitu. Dovedu si představit Cimrmana porážejícího čuníka s lákavou představou jitřniček a ještě teplého ovaru, nedovedu si jej ale představit, jak nalévá nitrační směs na něco co vypadá jako naftalin a třese se při tom vzrušením, jak to dopadne. Možná si zneprátlím mnohého cimrmanologa, ale mým představám o Cimrmanovi mnohem více imponuje bodrý vesničan, než potřeštěný experimentátor.

Poznámky pod čarou:

<sup>1</sup> *Dnes zde má svou pracovnu prof. RNDr. Anna Strunecká, DrSc.*

<sup>2</sup> *Dobrovolné sdružení profesionálních i amatérských milovníků chemie, kteří za svou anomálii ještě navíc platí členské příspěvky, za což se jim dostává několika pochybných výhod.*

<sup>3</sup> *Město v americkém státě Arizona, v němž žije početná menšina českých chemiků.*

<sup>4</sup> *Tzv. „home page“, čili domácí stránka, způsob propagace osobních i skupinových zájmů pomocí sítě Internet.*

<sup>5</sup> *Tato skutečnost je předmětem ostré kritiky cimrmanologů, ale jejich opakovaná snaha o zařazení skromných artefaktů připomínajících jednoho z našich největších myslitelů do kulturního dědictví národa se nesetkává s pochopením Ministerstva kultury, ani s pochopením byrokratů v komisi UNESCO pro ochranu světových kulturních památek.*

<sup>6</sup> *Johann Ludwig Heinrich Julius Schlieman (1898-1906), německý vědec a podnikatel, amatérský archeolog a objevitel Tróje.*

<sup>7</sup> *Někteří cimrmanologové, zastánci tzv. „tvdého jádra“ věří, že Cimrman jako objevitel „absolutního verše“ a „absolutního divadla“ mluvil i „absolutní pravdu“ a domnívají se, že tento způsob vedení poznámek převzal Schlieman od Cimrmana.*

<sup>8</sup> *Tato část deníků je hlavní zbraní nepřátel Cimrmana. Ti tvrdí, že byla do deníku vložena dodatečně někým jiným a považují ji za jasný podvrh.*

<sup>9</sup> *Tedy někdy koncem listopadu nebo začátkem prosince.*

<sup>10</sup> *Dnes již nepoužívané psací nářadí, podobné tužce, v němž místo tuhy obsahující práškový grafit bylo použito fialového, jedovatého anilinového barviva, tzv. methylové violeti. Tužku bylo nutno před použitím navlhčit jazykem, což zanechalo*

na jazyku jasně patrnou fialovou skvrnu. Ta sloužila ve školách učitelům k nedůstojné kontrole žáků, proto bylo její používání na školách zakázáno výnosem Ministerstva školství č. MŠ13A/568/342-89/223e. Stačilo totiž, aby učitel nechal žáky vypláznout jazyk a hned měl dokonalý přehled o tom, který z nich píše a který se věnuje jiné, převážně mimoškolní a tudíž školními stanovami přísně zakázané činnosti. Nevýhodou inkoustové tužky bylo, že dokumenty psané tímto instrumentem nesnášely namočení ve vodě, čehož žáci často zneužívali. Bylo však obtížné je potrestat, protože se vymlouvali, že iniciativně prováděli chemické pokusy s dělením methylenové violeti tzv. papírovou chromatografií, ve snaze zlepšit si známku z chemie. Učitelé chemie byli proto mezi ostatními členy učitelského sboru neoblíbeni, což přetrvává až do dnešních dob.

<sup>11</sup> Existuje proto několik výkladů, co tato stránka obsahuje. Zastánci Cimrmana ovšem tvrdí, že strana 228a není žádným podvrhem, nýbrž pravým a nefalšovaným okumentem, který napsal sám Cimrman. Jako důkaz uvádí fakt, že další část deníku, jehož závěrečná část se ovšem nedochovala, je naopak psána velmi kvalitním a trvanlivým inkoustem, vyrobeným z plodnic houby hnojníku inkoustového (*Coprinus tramentarius*), jehož mikroskopicky drobné černé spory zalezou při psaní do pórovité struktury papíru tak dokonale, že je nelze odstranit ani gumou, ani zmizíkem. Cimrman prý si uvědomil nespolehlivost inkoustové tužky a papíru jako média pro dlouhodobé uchovávání psaných informací a ve snaze sjednat nápravu, vymyslel tento bioinkoust, který je dalším dokladem mistrovsky geniality.

<sup>12</sup> Chemický postup, při němž je do molekuly organické sloučeniny zaváděna nitro skupina ( $\text{NO}_2$ ).

<sup>13</sup> Analytický postup, při němž se stanovuje množství kyseliny (nebo zásady) v roztoku tak, že se neutralizuje (v případě kyseliny kalibrovaným roztokem louhu, v případě zásady kalibrovaným roztokem kyseliny) a to tak dlouho, až se dosáhne vzájemného vysycení (neutralizace), což může pohlídat acido-bazický indikátor, pH-metr apod. Z tzv. spotřeby, objemu kalibrovaného roztoku louhu nebo kyseliny, je pak možno pro laika poměrně složitými výpočty stanovit množství analytu. Zásadně je nutno titrovat navzájem pouze a výhradně zředěné roztoky těchto substancí, nikoliv koncentrované látky. Neutralizace, tedy chemická reakce která při smísení zásady a kyseliny probíhá, má za následek nejen vznik soli a vody, ale také uvolnění značného množství energie v podobě tepla (tzv. exergonická reakce), které uvede směs do varu, vzkypí a popálí a poleptá experimentátora. Ostatně ani samotná příprava zředěných roztoků louhů a kyselin není zcela bezpečná jako ostatně celá chemie. Při smísení těchto látek s vodou (za předpokladu, že připravujeme vodné roztoky, ale titrace je v zásadě možné provádět i v nevodném prostředí) se rovněž uvolňuje teplo (tzv. rozpouštěcí) a výsledkem může být nepříjemný pracovní úraz. Proto lijeme zásadně koncentrovanou kyselinu do vody a to za stálého míchání event. chlazení, nikdy naopak! Pregnantně je to vyjádřeno v románu Zdeňka Jirotky "Saturnin" větou: lít vodu do kyseliny je blbost!

<sup>14</sup> *Myšlenka o mimozemském původu porkanového skeletu se také objevila (viz Patočka J.: Má porkanová chemie ještě nějakou budoucnost? Chem Listy 93, 268-270, 1999).*

<sup>15</sup> *Směs kyseliny dusičné a koncentrované kyseliny sírové.*

<sup>16</sup> *Směs kyseliny dusičné a kyseliny chlorovodíkové. Rozpouští, zejména za tepla, i různé ušlechtilé kovy, s výjimkou zlata.*

<sup>17</sup> *Záznamy o těchto Cimrmanových pokusech byly bohužel nenávratně ztraceny při požáru kůlny v Liptákově v Jizerských horách, posledním bezpečně zjištěném místě Cimrmanova pobytu (1914).*

<sup>18</sup> *Truhla s pozůstalostí byla objevena Dr. E. Hedvábným v Liptákově 25. 2. 1966. Ve skutečnosti se jednalo o Cimrmanův vojenský kufr, do něž ukládal cenné dokumenty a různé artefakty, z nichž část se však již zřejmě nenávratně ztratila. Krátce po publikování nálezu byl totiž ohořelý a značně poničený vojenský kufr zabaven pracovníky Okresní vojenské správy v Liberci pod záminkou, že bude předán pracovníkům Vojenského muzea v Praze. V knize příjmů této instituce však o tom neexistuje žádný záznam.*

<sup>19</sup> *Též bulžník či rohovec, křemičitý minerál, tzv. prubířský kámen, pomocí něhož se určuje pravost zlata. Kámen se ztratil spolu s kufrem.*

<sup>20</sup> *Úspěšná nitrace kukuřičného škrobu jako součásti dámském pudru je detailně popsána v díle K. Čapka "Krakatit".*

Prof. RNDr. Jiří Patočka, DrSc, DrSc(WC),  
jednatel WCPC pro oblast Hradec Králové.  
E-mail: patocka@pmfhk.cz